

Bevezetés a vallástudományba

6. A vallás jelenségei (3):

szakrális tárgyak, specialisták,
közösség, intézmények, irányzatok, eretnekek.

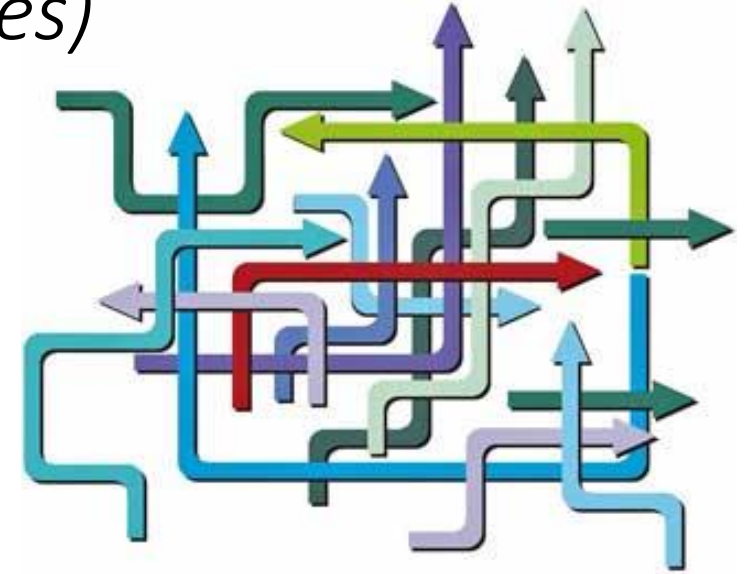
Biró Tamás

birot@or-zse.hu, <http://birot.web.elte.hu/>

2024. március 26. és április 02.

A vallás mint rendszer *(ismétlés)*

- A vallás, mint „komplex rendszer”: pl.
 - Történeti *narratívák* (pl. mítoszok) és a *világkép* elemei (például istenek, démonok...) adják egyes *rítusok* „értelmét”, magyarázatát.
 - Etikai **normák** és vallási **törvények** eredetéről szóló *narratívák*.
 - **Szagrális tárgyak** *rítusok*ban betöltött szerepe.
 - **Szagrális művészetek** a mitológiai *narratívák*ból veszik a tárgyukat.
 - *A vallási specialisták* (papok, sámánok, stb.) beavatási *rítusai*.
 - *A vallási specialisták*, mint a **normák** és vallási **törvények** szakemberei.

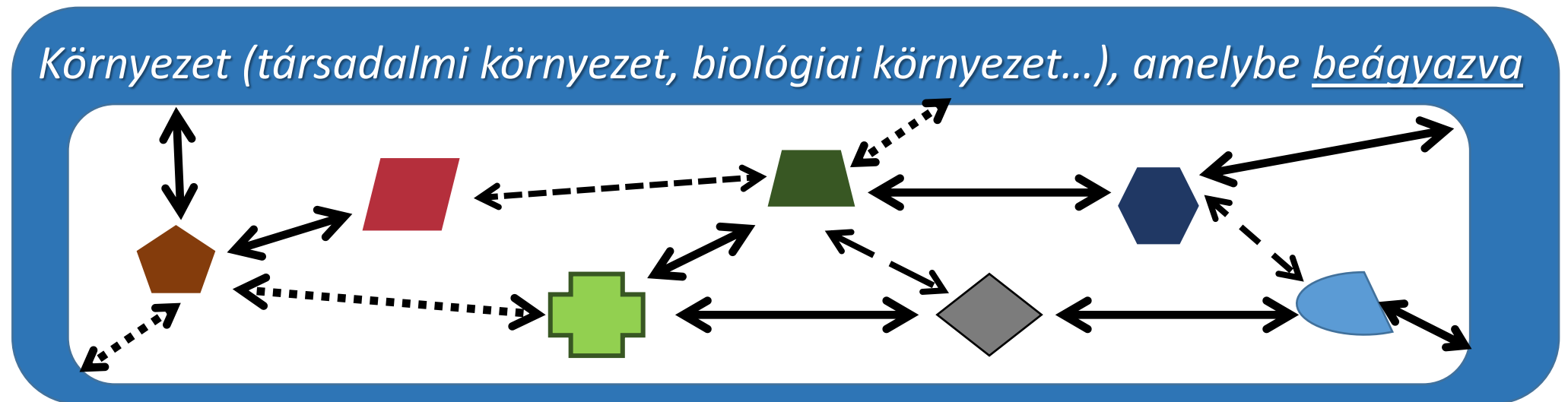

A vallás mint rendszer *(ismétlés)*

• **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

Rendszer: nem csak sok-sok **elem összessége**,
hanem ezek az elemek egymással komplex **kölcsönhatásban** is vannak.

+ Mindez **dinamikus rendszer:** időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A vallás mint rendszer

(ismétlés)

- **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.

+ Mindez **dinamikus rendszer:**

időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A rendszer leírása lehet:

szinkrón: adott időpontra vonatkozik („*itt és most*”; „*ott és akkor*”).

diakrón: az időbeli változással foglalkozik.

A vallás részrendszerei *(ismétlés)*

1. diáor

• **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező *világkép*, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.

2. diáor

• **Viselkedés:** *rítusok*, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, módosult tudatállapotok...

3. diáor

• **Fizikai valóság:** *szakrális tárgyak*, szakrális épületek, zene, képzőművészet...

• **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb., amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

A 2. diasorból maradt

A vallási élmény

A „végső valóság” („ultimate reality”) formái

Két forma:

1. Az „Abszolút” (tipikusan a keleti vallásokban és a *New Age*-ben)

- Például: nirvána. Például: *én szof* (אין סוף, a „végtelen” a zsidó Kabbalában).
- A „világ teljességének”, a „végtelennek” a **megtapasztalása** különleges technikákkal (amelyek pl. bizonyos agyterületeket stimulálnak) lehetséges csak. *Ld. következő diákat.*

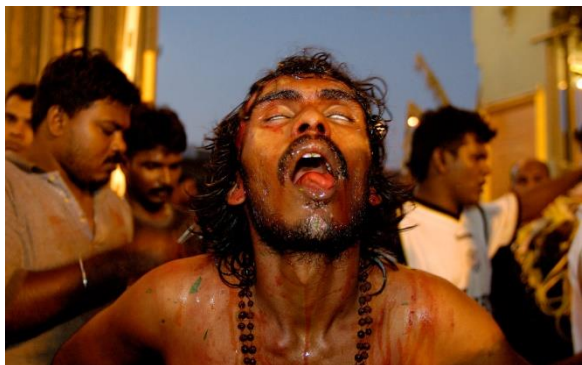
2. Személyes isten (tipikusan a monoteista vallásokban)

- Isten **mint személy**, aki meghallgatja az imákat, segít, haragszik rám, jutalmaz, büntet, stb.
- Kapcsolat vele mint személlyel – akárcsak a közösségünket alkotó többi személlyel:
 - ❖ **kommunikációval** (ima: én Istenhez; kinyilatkoztatott szentirat exegézise: Isten felém)
 - ❖ **vendéglátással** (vö. ételáldozat), stb.

Isten mint személy: vö. a „természetfeletti ember” típusaival az előző diasoron.

A „végső valóság” („ultimate reality”) megtapasztalása

- Mi a vallási élmény? *(Ld. majd fenomenológia alatt is.)*
 - A Szent megtapasztalása? — *első személyű leírás*
 - Bizonyos agyterületek aktivációja? — *harmadik személyű leírás*
- Extrém tudatállapotok, transz előidézése extrém testi kondíciókkal
(böjt, tűzön futás, önostorozás, csonkítás, végtagok amputálása, bőr átfúrása...)

Dimitris Xygalatas: <http://cdn-imgs-mag.aeon.co/images/2014/09/00040246.jpg>
<http://today.uconn.edu/wp-content/uploads/2015/02/Piercing1.jpg>
<http://www.qub.ac.uk/schools/InstituteofCognitionCulture/Image5,285314,en.jpg>

Érintkezés, kapcsolatfelvétel a természetfeletttel: *megváltozott tudatállapotok és más „gyakorlati módszerek”*

Abszolút megtapasztalása

Kapcsolat mint személylél

- **Ima:** egyéni *vagy* közösségi? csendben *vagy* hangosan?
gondolatban *vagy* szavakkal? spontán *vagy* kötött szöveggel?
- **Prédikáció**, valamint mítoszok és szent iratok **tanulmányozása**: intellektuális tevékenység vallási specialisták vezetésével, az istenség bölcsességének és akaratának a megismerése (*exegézis mint az istenség kommunikációja az ember felé*).
- **Jóslás, álommagyarázat** (divináció) {
 - Indukált és spontán úton kapott jelek értelmezése.
 - Van-e / hol a határ vallás és mágia közt? (*ld. később*)
- **Ünnepek**, mágikus-vallási **szertartások**, áldozati rituálék. Böjt.
- Zaj és **zene**.
- Transz és extázis (ld. **megváltozott tudatállapotok**).
- **Misztika**, ezotéria: intellektuális és rituális szinten, „gyakorlati kabbala”.

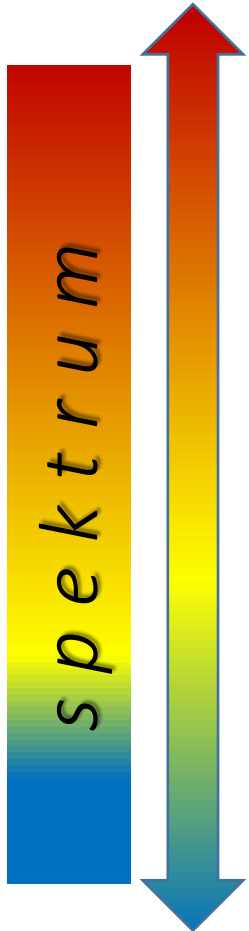
Szakrális tárgyak

A vallás részrendszerei (ismétlés)

3. diáor
2. diáor
1. diáor

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező **világkép**, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** **rítusok**, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, módosult tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** **szakrális tárgyak**, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)
- + **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb., amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

Szakrális tárgyak

1. Természetfeletti képességekkel rendelkező tárgyak
(vö. animizmus: lélekkel rendelkeznek)
bálványok, stb.
2. Speciális eredetű tárgyak, melyek adott rítusban alkalmazandók:
 - *Szentek ereklyéi, rabbik/rebék sírjai.*
 - *Tóra-tekercs, mezüze, tfillin.*
 - *A mikve természetes eredetű vize.*
3. Kegytárgy, amelyben nincs semmi különleges, de értékes iparművészeti alkotás.
4. Egyéb művészeti alkotások: zene, képzőművészeti alkotások, stb.

Szagrális tárgyak

1. Természetfeletti képességekkel rendelkező tárgyak
(vö. animizmus: lélekkel rendelkeznek)
bálványok, stb.

115. zsoltár (RUF):

3. *A mi Istenünk a mennyben van, megalkotott mindent, amit akart!*
4. *A bálványok ezüstből és aranyból vannak, emberi kéz csinálmányai.*
5. *Van szájuk, de nem beszélnek, van szemük, de nem látnak.*
6. *Van fülük, de nem hallanak, van orruk, de nem szagolnak.*
7. *Van kezük, de nem tapintanak, van lábuk, de nem járnak,
nem jön ki hang a torkukon.*
8. *Hozzájuk hasonlók lesznek készítőik és mindazok, akik bennük bíznak.*
9. *Izráel, az ÚRban bízzál! Segítséged és pajzsod ő.*

Szagrális tárgyak

1. Van-e éles határ e három kategória között?
2. Adott tárgy hova tartozik a teológus vs. a laikus szerint?

1. Természetfeletti képességekkel rendelkező tárgyak (vö. animizmus: lélekkel rendelkeznek) bálványok, stb.
2. Speciális eredetű tárgyak, melyek adott rítusban alkalmazandók:
 - *Szentek ereklyéi, rabbik/rebék sírjai.*
 - *Tóra-tekercs, mezüze, tfillin.*
 - *A mikve természetes eredetű vize.*
3. Kegytárgy, amelyben nincs semmi különleges, de értékes iparművészeti alkotás.
4. Egyéb művészeti alkotások: zene, képzőművészeti alkotások, stb.

1,5. A tanulatlan hívő szerint természetfeletti képességgel rendelkezik. Számára bálvány. A teológus szerint nem.

3,5. Műalkotás vallási térben (pl. Sixtus-kápolnában).

Teológiailag korrekt értelmezés vs. intuitív értelmezés (bővebben: ld. kognitív vallástudományál).

Az „egyszerű hívő” és a „teológus”

- „Teológiailag korrekt” felfogás:
 - A tanult, teológiailag / filozófiailag / halakhikusan képzett vallási specialista hivatalos álláspontja, amely gyakran fogalmilag komplexebb, absztrakt, elvont...
- „Népi vallásosság”:
 - A kevésbé tanult, inkább az intuíciójára építő laikus hívő véleménye, amely gyakran nem pontosan megfogalmazott, egzakt módon végiggondolt.
- Mindkét vélemény része a vallásnak, mindketten tagjai a közösségnek: ezért mindkét vélemény – és az eltérés is – érdekes a valláskutató számára.

vallás ≠ kizárólag a szakképzett teológus „magas” vallásával

Ellentmondások közöttük.
Ugyanakkor egymásra is hatnak.

Vallási specialisták

Milyen fogalmakat használjunk?

ismétlés

A kutatott
közösség saját
(émikus) fogalmai

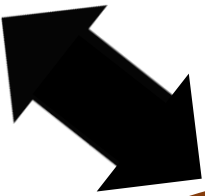
Például: *rabbi,*
zsinagóga.

A kutató saját
kultúrájából vett
(étikus) fogalmak

Például: *pap,*
templom.

A vallástudomány
(étikus)
szakkifejezései

Például:
vallási specialista,
szent tér.

Milyen fogalmakat használjunk?

ismétlés

Elkerülhetetlen, hogy a kutató először a saját fogalmaiból induljon ki. De célja, hogy megértse a vizsgált közösség perspektíváját, és ne a saját nézőpontját erőltesse rá vizsgálat tárgyára.

A kutatott közösség saját (émikus) fogalmai

A kutató saját kultúrájából vett (étikus) fogalmak

Például a rabbi nem pontosan a keresztény pap zsidó megfelelője.

Az egyes kultúrák megfigyelése és megértése révén alkotjuk meg, majd fokozatosan finomítjuk tovább tudományterületünk általános fogalomrendszerét.

A vallástudomány (étikus) szakkifejezései

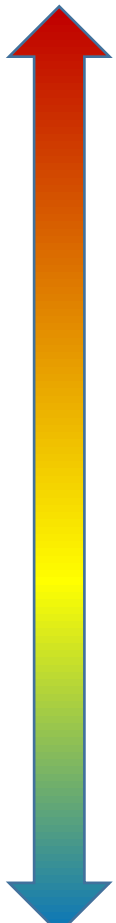
Kultúráktól független szakkifejezések megalkotása könnyebbé teszi az egyes kultúrák jelenségeinek az összehasonlítását.
Például mely vallásokban milyen vallási specialisták vannak, milyen szerepeket töltenek be, miben hasonlítanak/különböznek?

Vallási specialisták

- A mágikus-vallási gyakorlatban járatos személyek csoportja.
- A „vallási törvények őrei”, sámánok, gyógyítók, látók stb. — próféták.
- Földművelés, állattenyésztés: megtermelt felesleg → specialisták, akik már nem élelemszerzéssel foglalkoznak (művészet, vallás, orvoslás, államvezetés).
→ papság: *rész- vagy főfoglalkozásként* a vallással foglalkozók csoportja.
- Papság:
 - vallással kapcsolatos ismeretek birtoklása és továbbadása: rítusok, mágia és korai tudomány (orvoslás, csillagászat), mítoszok („történelem”)...
 - hierarchikus szervezet, politikai befolyással (pl. összefonódás az uralkodó réteggel), gazdasági súly (pl. papi földek, tized...).

Vallási specialisták

*Mi a rabbi? Zsidó pap vagy zsidó lelkész?
A halakha szakértője vagy rituális vezető?*

-
- A pap mint felkent, speciális képességekkel rendelkező, különleges funkciók betöltésére alkalmas személy (pl. *eucharisztia*: csak felszentelt áldozópap).
 - A lelkész mint tanult, képzett szakember, de nem „különleges” személy.
 - A zsidóságban:
 - *kohaniták, leviták?*
 - *rabbik, kántorok, gabbék, hitoktatók?*
 - *mohélok? sakterek?*
- Mi szükséges ahhoz, hogy valaki vallási specialistává váljon?
- Nem specialista elláthatja-e a specialista feladatát? Pl. szentélybeli áldozat, előimádkozás, tanítás, esketés, temetés, vágás, körülmetélés...

*Ismét: teológiailag korrekt értelmezés vs. intuitív értelmezés.
Mind a tanulatlan, mind a teológus része a közösségnek.*

Közösség

A közösség

*Lehetséges-e egyszemélyes vallás,
például lakatlan szigeten?*

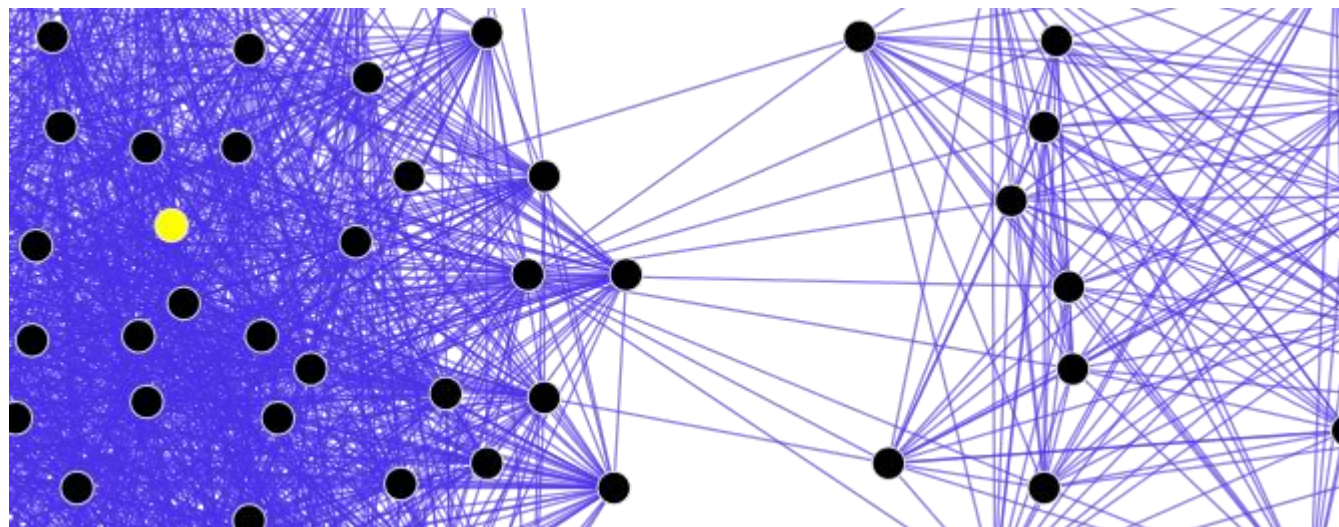
A vallás mint társadalmi jelenség:

- A vallás mint kommunikáció — amihez több személy kell:
 - A rítusok mint kommunikáció.
 - A vallási szimbólumok mint jelek, azaz mint a kommunikáció eszközei.
 - A vallási narratívák mint elbeszélések, amelyek elbeszélőt és hallgatóságot is feltételeznek.
- Egyes vallások csak közösségben gyakorolható aspektusai
 - Elvileg is kell a közösség: pl. *minjan*
 - Gyakorlatban kell a közösség: pl. *kasrut*
- Vallási intézmények („egyházak”) köré szerveződő vallások

A [zsidó] közösség jelentősége a vallásban

- „Isten fia mindenhol lehetsz, a folyóparton, a szabadban, a hegyen, Istenhez mindenütt lehet szólni. Istennel mindenütt találkozhat, aki akar találkozni vele. Isten fia mindenütt lehetsz, de ahhoz, hogy Te Izrael fia légy, gyülekezetben kell lenned, a közösségben.”
-
- *Zwi Perez Chajes* (1876-1927) bécsi főrabbit idézi *Schweitzer József* (Kertész Péter, *Nehéz zsidónak lenni*. Ulpius-ház Könyvkiadó: Budapest, 2011², p. 192.)
 - Megjegyzés: *Ellenőrizni kell, pontosan mit mondott (hogyan, mikor, hol publikálva; eredetiben hogy hangzik) Chajes rabbi. Ilyen formában ez nem forrás Chajes rabbira nézve. Ettől függetlenül érdekes, fontos és releváns számunkra az, hogy Schweitzer rabbi (Chajes rabbinak tulajdonítva a gondolatot) ezt (így, ekkor, itt publikálva) mondja, méghozzá azonosulva a gondolattal, azt magáévá téve.*

Társadalmi háló

[https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#/media/File:Social_Network_Diagram_\(segment\).svg](https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#/media/File:Social_Network_Diagram_(segment).svg)

- Gráf:
 - Csomópontok: személyek
 - Élek: kapcsolatok
- Különböző típusú kapcsolatok lehetségesek: család, munka, hobbi...
- Földrajzi adottságok (földrajzi távolságok, hegyek és tengerek, stb.)

Kulturális dinamika:

- Vallás (vagy bármely más eszme) terjedése ezen társadalmi hálózat:
 - Mém: replikátordinamika (replikáció+kiválasztódás) révén terjedő kulturális termék (Richard Dawkins: *Az önző gén*, 1976).
 - Kulturális epidemiológia, a kult. reprezentációk epidemiológiája (Dan Sperber, 1975).

Intézmények

Intézmények 1.

A **vallási specialisták** közösségéből szervezett intézmény:

- A papság mint vallási specialisták szervezett közössége → „egyház”.
- Ennek a szervezett közösségnek a társadalomban betöltött szerepe: *politikai szerep, gazdasági szerep, szociális-egészségügyi-oktatási szerepek, stb.*
- A szentélybeli papság (kohaniták, leviták);
- a rabbi fogalma az ókorban Izrael földjén („*szemikhat zekenim*”);
a rabbi fogalma a késő középkor- és újkorban („*askenázi szemikha*”).
- A rabbik mikor szerveződtek „rabbinátus”-ba?

Vajon intézménybe
szerveződnek-e?

Intézmények 2.

(keresztény kontextusban ezt is nevezik *egyháznak*)

A **hívők** közösségéből szervezett intézmény:

- Ennek a szervezett közösségnek a társadalomban betöltött szerepe: *politikai szerep, gazdasági szerep, szociális-egészségügyi-oktatási szerepek, stb.*
- Hitközség: város zsidó közössége (*kehilla*) ↔ szervezett intézmény (*kahal*)
- Intézmények, melyeket a szervezett közösség létrehoz:
 - A vallásgyakorláshoz kapcsolódó intézmények: zsinagóga, mikve
 - Oktatási intézmények: iskolák (*héder, jesiva, kolel*)
 - Szociális intézmények: pl. *hevra kadisa* (temetkezési egylet), *bikkur holim* (betegeket támogató egylet), *hakhnaszat kalla* (szegény lányok kiházásítása), stb.
 - Stb.

*rituális fürdő,
gyakran a legelső,
amit egy új zsidó
közösség létesít*

Mi kell egy zsidó közösséghez?

- Régen:

- zsinagóga (ima, tanulás), téli imahely
 - *bét midrás / bészmedres* (tanház), rabbi lakása, községháza, bérlakások
 - *jesiva* (talmudiskola), *héder* (elemi iskola)
 - temető
 - kórház, vágóhíd – mézárszék, sütöde (macesz)
 - mikve (rituális fürdő – ld. a későbbi diákat)...
 - Intézmények: *bét din* (rabbinikus bíróság), Hevra kadisa, jótékonyági egyletek...
- A tizenkilencedik, huszadik, huszonegyedik században:

kehilla / kehillat kodes / kahal
(קהילה, קהילות קודש, ק"ק, קהל)

Intézmények: *mi kell a modern korban?*

- A hagyományos, autonóm módon működő zsidó közösségek intézményei:
 - mikve, zsinagóga, *héder* és *jesiva*, jótékonyági egyletek...
- 19. század: közösségekből hitközségek:
 - hittan / „vasárnapi” iskola (az államilag szabályozott iskolarendszer kiegészítésére)
 - nőegylet, szociális intézményhálózat, kulturális intézmények, stb.
 - ...
- 21. század:
 - kószersági felügyelet, kegytárgybolt...
 - ifjúsági klub, idősothton...
 - sajtó, weboldal, Facebook...; biztonsági szolgálat; múzeum (emlékezetpolitika)...
 - ...

Új modell, amely a 20. század elején jelent meg Amerikában: a zsinagóga mint közösségi központ (*community center*), benne oktatási, kulturális és sport-lehetőségekkel (vö. *Bálint Zsidó Közösségi Ház*) is.

Mi kell egy zsidó közösséghez?

- Régen:
 - zsinagóga (ima, tanulás), temető, *bét din* (rabbinikus bíróság), *jesiva* (talmudiskola),
 - *héder* (elemi iskola), egyletek, *mikve* (rituális fürdő – ld. a következő diát)...
- A tizenkilencedik, huszadik, huszonegyedik században:
 - zsinagóga, temető, talmud-tóra és iskola... rabbiszeminárium (jesiva helyett?)
 - kultúrterem, könyvelés/pénzügyi & jogi osztály, kóser infrastruktúra...
 - Jewish Community Center (JCC), fundraising, sajtó, hírlevél, weblap, Fb-oldal...
- 2020-tól: zoom, stb.? Mit hoz a (közel) jövő?
- Mi az első, amit megépítünk? A zsinagógát? A tanházat? Nem, a mikvét!

Irányzatok

Hogyan definiálunk egy irányzatot (például) a zsidóságban? Például: mi a neológia?

- Ideológia szerint: egyes kérdésekben mit gondol (a) a rabbi, (b) a közösség?

Neológia: a modernitáshoz való viszony (tudomány, emberi jogok, etikai értékek stb.)

+ ez miként nyilvánul meg (pl. öltözködésben, viselkedési mintázatokban)

- Vallásgyakorlat szerint 1 (esztétika): a zsinagóga elrendezése, építészete, a rabbi viselete, az istentisztelet esztétikai elemei (orgona, kórus...)

- Vallásgyakorlat szerint 2: tartják-e a szombatot, kasrutot, stb.

(a) a rabbik, (b) a hívek?

- Szociológiai, társadalmi, földrajzi... paraméterek: hol (pl. askenázi-szfaradi), milyen foglalkozási szerkezet, társ-i kapcsolatok, egyetemre v. jesivába küldi gyerekeit...

Vallás, irányzat, egyéni vallásosság

- Gyakori kérdések: „Mit gondol az iszlám a terrorizmusról?”
„Mit gondol a kereszténység az egyház gazdagságáról?”
- Kijelölhető-e egy-egy vallás határa? Egy-egy irányzat határa?
Összevethető-e a *mainstream* felfogás az attól eltérő irányzat felfogásával?
- Vö. nyelvek: egy-egy beszélőközösség önmeghatározása ↔ nyelvész meghatározása.
Max Weinreich: „mi egy nyelv? olyan dialektus, amelynek van saját hadserege”.
Idiolektusok (egyéni nyelvek) → dialektusok, nyelvek: hasonló idiolektusok halmaza.
Sőt, egy személy több nyelvváltozattal is rendelkezhet (alkalomtól függő nyelvhasználat).
- Javaslatom, hasonlóképpen:
 - Egyének (változó) vallásossága: világnézet, ideológiai álláspontok, vallásgyakorlat...
 - Ezekből állnak össze közösségek, irányzatok, vallások.
 - Émikus meghatározása egy-egy vallásnak ↔ étikus körülhatárolása egy-egy csoportnak.

A vallás határai

A vallás mint rendszer

(ismétlés)

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező *világkép*, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** *rítusok*, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, megváltozott tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** *szakrális tárgyak*, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)

+ **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.,
amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

Valamint az adott társadalom
valláson kívüli aspektusai

Vallás és változó társadalom

Civil vallás: ld. az
5. diasoron, rítusok kapcsán.

- Modernitás, szekularizáció, pluralitás: a vallás csökkenő szerepe, átalakuló identitásformák.
- Ateizmus.
- Egyház és állam viszonya: *teokrácia, államvallás, ... laicitás.*
- Vallási intézmények gazdasági szerepe: pl. földek, ingatlanok, apátsági termékek, kasrut.
- Vallási intézmények az oktatási, szociális, egészségügyi alrendszerekben.
- Nők helye a vallásos közösségben, nők funkciói a vallásos életben.
- LMBTQ jogok. Posztkolonializmus.

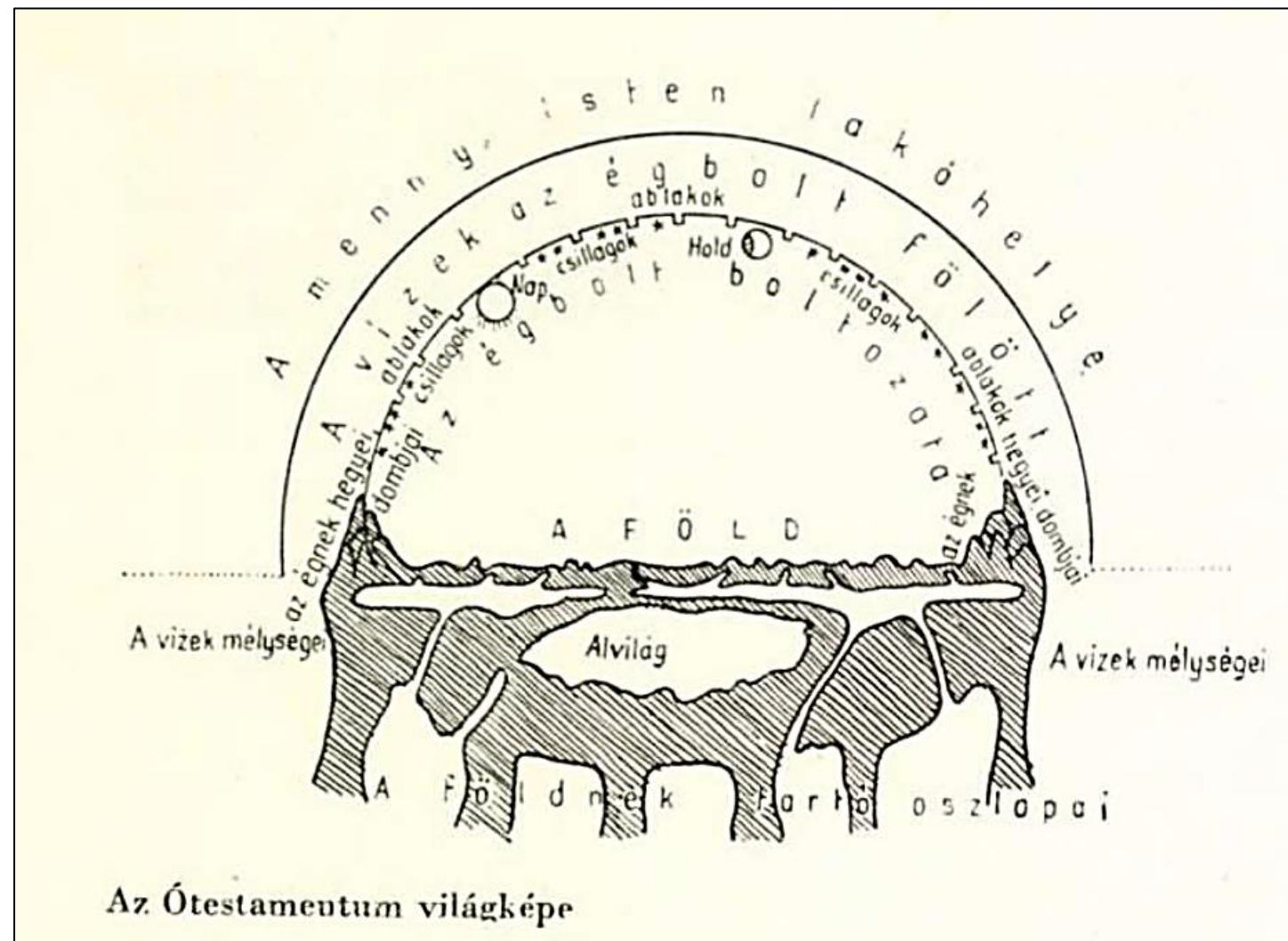
A vallás hiánya is lehet vallástörténeti, vallástudományi jelenség.

A vallás és az élet más szféráinak az érintkezése

- Mágia és babona: része-e a vallásnak, kutassa-e egy valláskutató, avagy külön kezelendő terület?
- Vallás és tudomány viszonya.
- Vallás és erkölcs viszonya *(ld. korábban, a vallásjog kapcsán)*.
- Vallás és: művészet (szép-, ipar-), zene, irodalom, építészet (és belsőépítészet)...
- Vallási terek: a „szent tér”, építészet, a város (építészet + dinamikus társadalmi szövet)
- Vallás és test, szexualitás, társadalmi nemek.
- A vallások által deklarált ideális vs. a vallásos egyének és közösségek mindennapi gyakorlata, a valóság.
- Performatív aktusok, megközelítések.

Még egy világkép:

Gecse Gusztáv: Az Éden kertjétől a Jozefát völgyéig: Kalandozások az Ótestamentum földrajzi tévedései között. *Világosság* 4.12 (1963. dec.): 733–738. A kép forrása: p. 734.

*Köszönöm a figyelmet, és
viszlát következő alkalommal!*